

Przewodnik. Bliski nieznajomy w podróży.
Gdańsk, Kaliningrad, Kłajpeda
 Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia,
 Gdańsk 2015

Szczególna rola Morza Bałtyckiego, które w różnych okresach historycznych i w zależności od konfiguracji czasem dzieli, a ostatnio coraz częściej łączy położone u jego wybrzeży kraje, stała się tematem wydanego niedawno *Przewodnika. Bliski nieznajomy w podróży* – rezultatu wspólnej inicjatywy trzech instytucji sztuki usytuowanych w nadmorskich miastach: Baltic Branch of the National Centre for Contemporary Arts z Kaliningradu, Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia z Gdańska i Kłajpeda Culture Communication Centre Kłajpedy. To właśnie linia Gdańsk – Kaliningrad – Kłajpeda, znacznie mniej intuicyjna dla polskiej geografii wyobrażonej niż na przykład trajektoria Kraków – Praga – Wiedeń, wyznaczyła przestrzeny zakres interesującego z punktu widzenia tożsamości, historii i pamięci eksperymentu, którego celem – jak głosi strona tytułowa przewodnika – była promocja wzajemnego zrozumienia pomiędzy mieszkańcami tych trzech miast poprzez umożliwienie wymiany w dziedzinie współczesnej sztuki i kultury.

Na projekt złożyła się dwutygodniowa wyprawa wschodnim brzegiem Bałtyku (wraz z przyległościami), którą odbyli w lipcu 2013 roku pochodzący z trzech krajów przedstawiciele i przedstawicielki świata sztuki: kuratorzy,

krytycy, artyści, pracownicy instytucji kultury. Trasa wiodła z Gdańska przez Malbork, Kaliningrad, Mierzeję Kurońską i Nidę, po Kłajpedę i Połagę, z uwzględnieniem kilku mniejszych miejscowości, łącząc w jedną marszrutę instytucje kultury, miejsca pamięci, świątynie różnych obrządków, parki krajobrazowe, stocznie i porty. Zadaniem uczestników projektu, późniejszych autorów i autorek zebranych w *Przewodniku* ów, było zmierzenie się z tytułową „bliską nieznajomością” reprezentowanych przez nich narodów i kultur, które łączy geografia i nie zawsze własna historia.

Książka podzielona została na sześć osobnych działów, w których zgromadzono szkice dotyczące różnych aspektów historii i kultury tych terenów, impresje i relacje z podróży, eseje fotograficzne, wspomnienia, tekstowe mapy. Mimo gatunkowej niejednorodności kontrybucji, a także różnorodności reprezentowanych perspektyw teksty te łączy chęć stworzenia wspólnej narracji o tej podzielonej między trzy kraje przestrzeni i zbadania możliwości nowego wschodniobałtyckiego przymierza.

Po pierwsze zatem autorzy i autorki poszukują tożsamości regionu w jego traumatycznej historii: jak pisze Herwig Hoeller, „nie ma takiego drugiego regionu w Europie, gdzie tragiczne konsekwencje drugiej wojny światowej byłyby tak dostrzegalne”. Gdańsk, Kaliningrad, Kłajpeda – wszystkie trzy zrównane z ziemią w 1945 roku – różnie poradziły sobie z wymuszonym przez historię odrodzeniem z gruzów. Kiedy

polskie miasto zostało w dużej mierze odbudowane w historycznym stylu, a w Kłajpedzie pruską cegłę zastąpiła modernistyczna architektura, Kaliningrad (Królewiec/Königsberg) stał się poniekąd zakładnikiem swojej niemieckiej przeszłości: ceglane budynki tynkowano na żółty kolor, spłaszczano strome dachy, a na miejscu krzyżackiego zamku wzniesiono widmowy Dom Sowietów – do dziś nieukończony i pusty. Te trzy miasta łączy więc przerwana historia: w wyniku postanowień konferencji poczdamskiej przydzielone zostały odpowiednio ZSRR i Polsce i stały się miejscem masowych przesiedleń. Pamięć miejsca ich obecnych mieszkańców w wielu przypadkach sięga jedynie jedno lub dwa pokolenia wstecz, a momentem zero nie jest chwała przedwojennych portowych miast, lecz gruzy narzuconego przez władze miejsca zsyłki. Negatywnym wspólnym mianownikiem tych lokalizacji okazuje się też rugowana w czasach powojennych, choć przenikająca różnymi kanałami, pamięć o mieszkających tu wcześniej Niemcach, która zaczyna wracać w ostatnich latach – wraz z niemieckimi turystami.

Po drugie, jako że trudno zakorzenić narrację o możliwym pokrewieństwie trzech miast w bliskiej przeszłości, piszący szukają jej w dziejach nieco bardziej odległych: zwracają uwagę na tragiczne losy zamieszkującego przed wiekami te tereny pogańskiego plemienia Prusów (Wielebska); podkreślają podobieństwa ceglanej architektury – ocalałej mimo bombardowań lub zrekonstruowanej (Szczepański) – i brukowanych ulic (Karpenko); wskazują na tradycje portowe i morskie (Szczepański, Kolesnik, Liubin), oraz dziedzictwo wydobywania i artystycznej obróbki bursztynu (Jabłoński). W interesujący sposób o Prusach Wschodnich pisze Agnieszka Wołodźko: jako przez lata orientalizowanej wschodniej lokalizacji dla niemieckich artystów, pisarzy i filozofów (do wybuchu drugiej wojny światowej) i przyczółka kultury Zachodu dla mieszkańców Europy Wschodniej. Wreszcie z innej perspektywy – narosłych w ostatnich dziesięcioleciach blokowisk – opowiada o architektonicznej wspólnocie Gdańska, Kaliningradu i Kłajpedy Marcin Krasny.

Jak w przypadku wielu tomów gromadzących tak dużą grupę autorów *Przewodnik* miejscami bardzo nierówny – zdarzają się teksty, które ogłędnie opisać by można jako mało udane impresje z podróży, nierzadko orientalizujące przestrzeń wschodniego Bałtyku: albo w kluczu pogańskości i powrotu do natury, albo post-socjalistycznego marazmu i brzydoty. Co więcej, w kreślonych przez autorów i autorki pejzażach nie występują właściwie ludzie – trasa wyprawy zdaje się wieść przez opustoszałe miasta i wyludnione piaszczyste plaże. Zamykające *Przewodnik* „Marszruty” osłabiają jednak to wrażenie: nie tylko dostarczają dokładnych

informacji o wartych do odwiedzenia miejscach tego mało obecnego w powszechnej wyobraźni regionu, ale także prezentują interesujące projekty artystyczne: mapę „pruskich” pomników Lenina Anatolija Bachtina i podzwonne Eda Ruschya – *Projekt Beton* Morena Arangurena, dokumentującego trasę niepowstałej Berlinki, która w latach trzydziestych połączyć miała Berlin z Königsbergiem. ➤ *Aleksandra Szczepan*

Przewodnik. Bliski nieznajomy w podróży. Gdańsk, Kaliningrad, Kłajpeda (Art Guide. Close Stranger Exploratory Trip. Gdańsk, Kaliningrad, Klaipeda)
Centrum Sztuki Współczesnej Łaźnia,
Gdańsk 2015

The exceptional role of the Baltic Sea, which, depending on the historical period and its configurations, either divides or, recently more often, links countries located in its basin, has been addressed in *Przewodnik. Bliski nieznajomy w podróży (Art Guide. Close Stranger on an Exploratory Trip)* – a publication developed as a result of the joint initiative of three art institutions located in coastal cities: the Baltic Branch of the National Centre for Contemporary Arts from Kaliningrad, the Centre of Contemporary Art Łaźnia from Gdańsk and the Klaipeda Culture Communication Centre. The line Gdańsk – Kaliningrad – Klaipeda, much less intuitive for the Polish imagined geography than, for instance, the trajectory Kraków – Prague – Vienna, has marked the spatial scope of this experiment, interesting for its identity, history, and memory-related implications, and aimed at – as the title page of the guide suggests – promoting mutual understanding between the citizens of these three cities through the exchange in the field of contemporary art and culture.

The project involved a two-week excursion along the eastern coast of the Baltic Sea (including nearby towns), undertaken in June 2013 by representatives of the art world from Poland, Russia and Lithuania: curators, critics, artists, and staff of cultural institutions. The route ran from Gdańsk through Malbork, Kaliningrad, Curonian Spit and Nida, to Klaipeda and Palanga, including several smaller towns, combining into one itinerary cultural institutions, places of memory, churches of various denominations, landscape parks, shipyards, and ports. The task of the project participants, who and later became the authors of the texts included in the *Guide*, was to address the titular “close strangeness” of the nations and cultures they represent, which share common geography and history that is not always their history.

The book was divided into six parts containing sketches on various aspects of history and culture of these areas, impressions and accounts of travels, photo essays, memories, and textual maps. Despite the variety of contributions in terms of genres, as well as the variety of perspectives introduced by the authors, texts share an attempt to construct a joint narrative about the space divided into three countries, as well as to investigate the possibility of a new Eastern Baltic alliance.

Firstly, authors search for the region's identity in its traumatic history: as Herwig Hoeller writes, “there was no other region in Europe where the tragic consequences of the Second World War were so clearly apparent.” Gdańsk, Kaliningrad, Klaipeda – all three cities were completely demolished in 1945 – to different degrees dealt with the regeneration from ruins enforced by history: whereas the Polish city was to a large extent rebuilt in historic style, in Klaipeda Prussian brick was substituted by Modernist architecture, while Kaliningrad (Królewiec/Königsberg) became something of a hostage of its German past: brick buildings were covered with yellow plaster, pointed roofs were flattened, while the castle of the Teutonic Knights was replaced with the spectral Soviet House – still unfinished and empty. Therefore, these three cities share an interrupted history: as a result of the decisions made at the Potsdam Conference they were divided among the USSR and Poland respectively and became sites of mass deportation. In many cases, the memory of the place that is shared by the present citizens reaches only one or two generations back, while the point zero is found not in the glory of the pre-war ports, but in the ruins of the place of deportation imposed by the authorities. Therefore, the negative common denominator of these locations is found in the memory of German inhabitants, consciously eradicated in the postwar times though still somehow finding its way to the fore. This memory has started coming back in recent years – together with German tourists.

Secondly, due to the fact that it is difficult to embed the narrative of a possible kinship of the three cities in the recent past, authors look for it in a more remote history: they point to the tragic fate of pagan Prussians tribes living there many centuries ago (Wielebska); they emphasise the similarities of brick architecture – saved despite the bombings or reconstructed (Szczepański) – and paved streets (Karpenko); they address the role of the port and maritime traditions (Szczepański, Kolesnik, Liubin), as well as the heritage of extraction and artistic processing of amber (Jabłoński). An interesting account of Eastern Prussia (especially Kaliningrad) is provided by Agnieszka Wołodźko, who presents its position as an orientalised eastern location

for German artists, writers and philosophers (until the outbreak of the Second World War) and the Western outpost for the inhabitants of Eastern Europe. Finally, from a different perspective – that of the apartment blocks that emerged in large number in recent decades – Marcin Krasny writes about the architectural links between Gdańsk, Kaliningrad and Klaipėda.

As is the case with many volumes that bring together such a large number of authors, *Przewodnik* is at times very uneven – there are texts that can be generally described as unsuccessful impressions from travels, often orientalisising the space of the eastern Baltic basin: either via the pagan past and the return to nature theme, or in reference to the post-Socialist stagnation and ugliness. Moreover, landscapes portrayed by them rarely include any human presence, and the route seems to lead through empty towns and desolate sandy beaches.

However, “Marszruty” (Itineraries), the final part of the book, neutralises this impression: they provide both detailed information about places worth visiting in this region that is almost absent from the collective imagination, as well as presenting interesting artistic projects: a map of “Prussian” monuments of Lenin by Anatolij Bachtin, as well as the work inspired with Ed Ruscha’s practice – *Projekt Beton* (Concrete project) by Eriz Moren Aranguren, a document of “Berlinka”, a road that was to link Berlin and Königsberg in the 1930s, yet was never actually constructed. ♡ Aleksandra Szczepan

Translated from the Polish by Karolina Kolenda